

2. **Виноградська А.** Розвиток українського туристичного бізнесу // Економіка. Фінанси. Право. 2000. – №5. – С. 13–18.
3. **Горбылева З. М.** Экономика туризма. – М., 2004. – 321 с.
4. **Любіцева О. О.** Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) – 2-е вид. перероб. та доп. – К., 2003. – 436 с.
5. **Мироненко Н. С.** Рекреационная география / Н. С. Мироненко, И. Т. Твердохлебов. – М., 1981. – 216 с.
6. **Мухина Л. И.** Принципы и методы оценки природных комплексов. – М., 1973. – 94 с.
7. **Руденко В. П.** Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Л., 1993. – 568 с.
8. **Топчів О. Г.** Основи суспільної географії. – О., 2002. – 354 с.

Надійшла до редколегії 07.12.07

УДК 911.3 : 364.22 (477.61)

І. Г. Мельник, Н. С. Гаєвська

Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка

ЕКОНОМІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ФОРМУВАННЯ БІДНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано економічну складову формування високого рівня бідності населення Луганської області. Розглянуто вплив галузевої структури господарства регіону, умов зайнятості на рівень доходів населення.

Актуальність теми дослідження. Бідність – ганебне соціально-економічне явище, що має розповсюдження в усьому світовому економічному просторі. Кожна держава дбає про добробут населення й прагне ліквідувати будь-які прояви бідності. В Україні, за роки її існування як незалежної держави, бідність стала проблемою загальнонаціонального рівня і потребує негайного її розв'язання, про що свідчить розробка та затвердження в 2004 р. Стратегії подолання бідності [1].

Важливість дослідження проблеми бідності полягає в тому, що вона (бідність) має вплив на різні сфери життєдіяльності суспільства: веде до зростання соціального протистояння й дестабілізує політичну обстановку в країні та її регіонах, спричиняє негативний розвиток демографічних процесів; погіршує стан здоров'я нації; знижує загальний рівень освіти населення (особливо в умовах комерціалізації системи навчання), а також обмежує можливості підвищення рівня кваліфікації і перенавчання працюючих, що, у свою чергу, гальмує загальний економічний розвиток країни, особливо в умовах її трансформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Бідність – проблема міждисциплінарного рівня, тому нею займаються багато вітчизняних і зарубіжних учених – соціологів, економістів, політологів, демографів та ін. Значний внесок у дослідження проблеми бідності зробили С.Григорович, А.Колот, Е. Лібанова, В. Мандибура, Л.Мігранова, Л. Ньорс, Н. Рімашевська, М. Соколик, В. Харченко, О. Хомра, Т. Хупергарднер та інші. Автори розглядають широке коло питань, що стосуються визначення бідності, методики вимірювання й оцінки її рівня, аналізу факторів і територіальної диференціації масштабів бідності в країні, розробки програми бо-

ротьби з нею тощо. Разом з тим, багато аспектів дослідження бідності (і серед них – географічний) усе ще залишаються поза увагою науковців. У географічній літературі проблема бідності, як складного соціально-економічного явища, що має суттєві просторово-часові особливості, поки не найшла належного відображення. Серед нечисленних наукових публікацій, що відрізняються географічністю, слід виділити, наприклад, праці Л. Черенко (аналізуються регіональні чинники бідності), Т. Богомолової, В. Тапіліної та Є. Лаптевої (розглядаються територіальні, зокрема, поселенські відмінності бідності в Росії) [2–4]. Важливе дослідження проведено Національним інститутом проблем міжнародної безпеки експертного обстеження з питань гостроти соціально-економічних проблем населених пунктів, створених на базі містоутворюючих підприємств [5]. У результаті цього виявлені відмінності в рівні і структурах бідності, як в основних адміністративно-територіальних одиницях, так і регіонах концентрації монофункціональних міст в Україні. Тема бідності лише фрагментарно присутня в роботах, присвячених суспільно-географічному аналізу якості життя населення, питанням регіональної політики та проблематиці депресивних регіонів.

Разом з тим, очевидно, що не існує й не може існувати єдиного, загальноприйнятого для всіх регіонів країни, «рецепту» боротьби з бідністю. Ураховуючи суттєву територіальну соціально-економічну та соціокультурну диференціацію регіонів України, зазначимо, що існує нагальна наукова й практична потреба «регіоналізації» проблеми бідності, виявлення її місцевого коріння, територіальної зумовленості, з'ясування суто регіональної специфіки прояву. Саме суспільно-географічний підхід має пріоритети в з'ясуванні цих питань, адже йому властива комплексність, що узгоджується зі складним і комплексним характером проблеми бідності.

Постановка завдання. Як кожному соціально-економічному процесу відповідає визначена сукупність сил (факторів), необхідних для його здійснення [6], так і бідність формується під впливом різних умов та факторів – економічних, соціальних, демографічних, географічних (територіально-регіональних і розселенських), політичних. Мета нашого дослідження полягає у визначенні економічної складової формування й поширення високого рівня бідності населення в Луганській області. Слід підкреслити, що економічний аспект проблеми обрано не випадково, адже, бідність в Україні та її регіонах має трудовий характер, що не є типовим для економічно розвинених країн (у них бідність має переважно традиційний характер, її «носіями» є здебільшого пенсіонери, самотні люди, батьки багатодітних сімей і т. ін.). До того ж, Луганщина, яка є одним з індустріально розвинених регіонів України, водночас посідає в щорічних рейтингах перші місця в за рівнем бідності населення.

Виклад основного матеріалу. На формування й використання доходів населення впливають, по-перше, трудова діяльність (зокрема, умови зайнятості, або незайнятості, ситуація на ринку праці), по-друге, галузева структура господарства регіону (в нашій країні рівень заробітної плати працюючих значною мірою пов'язаний із належністю до певної сфери економічної діяльності [7, с. 20]), третє – стан економіки, рівень її конкурентоспроможності та продуктивності.

Безпосередньо економічна складова бідності проявляється через співвідношення середньодушових сукупних і грошових доходів та прожиткового мінімуму. Слід підкреслити, що в Україні рівень бідності визначається в розрізі регіонів, що зумовлено регіональною диференціацією доходів та рівня життя населення [8].

Серед складових сукупного доходу населення, як відомо, найбільший відсоток (плюс-мінус 80%) припадає на заробітну плату та соціальні виплати (пенсії, стипендії, субсидії тощо), решта – на всі інші складові (доходи від власності, продукція підсобного господарства, спадщина тощо). Співвідношення у структурі сукупного доходу частки заробітної плати, з одного боку, та частки соціальних трансфертів, з іншого, вже у першому наближенні дозволяє виявити проблемні регіони. Нормальною вважається ситуація, коли основна маса працездатного населення, проявляючи економічну активність, сама забезпечує собі пристойний рівень життя. До того ж розмір більшості соціальних виплат в Україні не гарантує безбідного існування. Отже, чим більше переважає заробітної плати над соціальними трансфертами в структурі сукупного доходу населення, тим здоровіша соціально-економічна ситуація в країні, регіоні.

За даними Державного комітету статистики, в доходній частині населення України 2006 р. на заробітну плату припадала найбільша частка – 43%, на соціальні виплати – 39% [9]. Регіональне співставлення статистичних даних показує, що Луганщина належить до тих областей, де у структурі сукупного доходу населення зарплата й соціальні виплати мають майже однакову кількість відсотків (відповідно 43,8% та 42,7%) [10]. Це значно краще, ніж у дотаційних регіонах аграрно-промислової спеціалізації, де у структурі доходів населення переважають соціальні трансферти. Проте, порівняно з іншими індустріально розвиненими областями – Донецькою, Дніпропетровською, Запорізькою, Київською, Харківською, на Луганщині частка соціальної допомоги та інших поточних одержаних трансфертів у доходах населення занадто висока.

Існує тенденція пов'язувати бідність з розміром середньої заробітної плати. Луганська область входить до першої десятки регіонів за показником середньомісячної номінальної заробітної плати (1022 грн. у 2006 р.), займаючи шосте місце після м. Києва, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької та Київської областей [9]. Такі передові позиції Луганщини в рейтингу пояснюються, передусім, індустріальною спеціалізацією господарства й індустріальним типом зайнятості населення. Так, у 2006 р. на промисловість приходилось 42,7% у структурі зайнятості населення, а середньомісячна заробітна плата в галузі була вдвічі більша, ніж її рівень у сільському господарстві. Найбільший розвиток у регіоні отримали саме галузі важкої промисловості, праця в яких оплачується значно вище, через важкі умови, шкоди для здоров'я, ризик для життя (табл. 1).

Таблиця 1

Середньомісячна номінальна заробітна платня найманих працівників за окремими видами промислової діяльності в Луганській області, 2006 р. [9, с. 291]

Вид економічної діяльності	Заробітна плата, грн.
Уся промисловість	1202
У тому числі	
Добувна	1467
Переробна	1056
виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	1622
хімічна та нафтохімічна промисловість	1069
металургійне виробництво та виробництво готових виробів	1303
машинобудування	909

Не останнє значення має й експортноорієнтований характер деяких галузей та підприємств, що значно підвищує узагальнений показник середньої заробітної плати для регіону. Крім того, високий рівень урбанізації, за яким Луганщина друга в Україні, сприяє розвитку таких «міських» видів діяльності, як фінансова, транспорту та зв'язку, будівництво – всі вони разом з промисловістю є «лідерами» в Україні за розміром середньомісячної заробітної плати на одного штатного працівника. Зазначимо, що досліджуваний показник міг би бути значно вищим, якби у структурі економіки Луганської області була більшою частка інноваційно орієнтованих галузей та підприємств, як, скажімо, у сусідній Донецькій області, чи на Дніпропетровщині, не кажучи вже про Столичний регіон.

Відповідаючи на запитання, чому достатньо високому рівню середньої заробітної плати в Луганській області відповідає високий, а не низький рівень бідності, зазначимо наступне.

По-перше, на формування кількісного значення показника середньомісячної заробітної плати суттєво впливають декілька успішних підприємств вугільної, металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловості (серед них, наприклад, Алчевський металургійний комбінат, Лисичанський нафтопереробний завод, шахти об'єднань «Краснодонвугілля», «Свердловантрацит» та окремі шахти інших об'єднань). Ці підприємства визначають відносне благополуччя населення тих міст, де вони зосереджені. Разом з тим, для економічної бази Луганської області, як складової старопромислового Донбасу, характерна наявність значної кількості робочих місць з незадовільними умовами та низькою продуктивністю праці, орієнтованих на низькокваліфіковану робочу силу, що не забезпечують доходів працюючим навіть на рівні прожиткового мінімуму. Це стосується багатьох збиткових підприємств у машинобудуванні, легкій промисловості тощо.

По-друге, зарплата пов'язана з особою, а стан бідності – з конкретною сім'єю (домогосподарством) та її потребами. Тобто, рівень заробітної плати у пересічного мешканця або конкретної людини, наприклад, голови домогосподарства, може бути високим, але наявність значної кількості утриманців (ділимо його доход на всіх членів сім'ї), зведе нанівець такі трудові досягнення. Тобто, взаємозв'язок середньої заробітної плати й рівня бідності суттєво коригується дією інших чинників, а саме: рівнем зайнятості, соціально-демографічною структурою населення й окремих домогосподарств тощо.

По-третє, заробітна плата є основним джерелом доходу лише економічно активної частини населення. За методологією МОП, ця категорія визначається як сума зайнятого й незайнятого, зареєстрованого у відповідних службах населення, яке активно сприяє своєму працевлаштуванню [11]. Тобто, серед економічно активного населення виділяють: зайнятих – це всі особи, котрі отримують як винагороду за свою працю заробітну плату, і безробітних – це усі ті громадяни, які намагаються забезпечити свій добробут, отримуючи соціальні виплати з безробіття.

Крім того, в Україні нарахована заробітна плата не завжди виплачується вчасно й у повному обсязі, що при високому рівні інфляції призводить до зменшення реального доходу населення.

Теорією доведено, а практикою підтверджено, що зайнятість є одним з головних факторів збільшення розміру одержуваного доходу та забезпечення гарантії соціального захисту населення. Отже, зайнятість – найважливіша економічна основа, на якій базується рівень життя людей [12].

Показник економічної активності населення в Луганській області нижчий ніж середній в Україні (у 2006 р. – 60,2% населення регіону забезпечували працею проти 62,2 % в Україні). Луганська область виділяється своєю позицією на ринку праці проти 62,2 % в Україні). Луганська область виділяється також відносно низьким рівнем зайнятості населення (55,8%, проти середнього в Україні показника 57,9%). Нижчий за Луганську область рівень зайнятості мають лише чотири західноукраїнських області – Тернопільська, Чернівецька, Івано-Франківська та Рівненська. Слід зазначити, що в цих регіонах низький рівень зайнятості логічно поєднується з високим рівнем безробіття. На відміну від цих регіонів на Луганщині при низькому рівні зайнятості спостерігається низький рівень реєстрованого безробіття (у 2006 р. – 2,2%, при середньому в Україні показнику 2,7%) [9]. Така невідповідність свідчить, на наш погляд, про поширеність неформальної (тіньової) зайнятості, наявність значної чисельності населення працездатного віку, для якого основним засобом існування стали пільгові пенсії та інші види державного забезпечення, свідомий невихід на ринок праці заробітчани та фінансово забезпечених дорослих членів ніх сімей (хоча останнє більш притаманно західним регіонам України).

Підтвердженням зростання неформальної та власне тіньової зайнятості на Луганщині є рис. 1. З нього видно, що збільшення з 2001 по 2006 рр. середньої чисельності зайнятих у видах економічної діяльності супроводжувалося зменшенням чисельності найманих працівників, тобто тих, які за місцем роботи уклали письмовий трудовий договір на постійній чи тимчасовій основі. Значною мірою відбувалося за рахунок малого підприємництва. За період 2000 – 2006 рр. кількість малих підприємств у регіоні зросла на 1844. Причому, найбільший приріст за період спостерігали такі види діяльності, які мають особливо сприятливі умови для тіньової зайнятості, а саме: операції з нерухомістю, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (їхня кількість зросла за вказаний період на 1214); будівництво (збільшилася на 444); далі – сільське господарство (+ 152), діяльність транспорту та зв'язку (+ 152) та деякі інші.

Тенденція зростання зайнятості в неформальному секторі економіки характерна не лише для Луганської області, а й для багатьох інших регіонів¹. Так, за даними Держкомстату України тільки у I-му півріччі 2007 р. чисельність працівників неформального сектору порівняно з I-му півріччям 2006 р. збільшилася на 23,0% і склала 22,2% загальної чисельності зайнятого населення віком 15–70 років [13]. Переважна більшість зайнятих у неформальному секторі працює самостійно, решта виконують роботу за наймом на основі усної домовленості з роботодавцем.

Щодо розмірів доходів населення, яке зайняте неформальною трудовою діяльністю (це дрібні вуличні торгівці, власники невеликих індивідуальних майстерень, автомобілів, підсобних господарств, люди вільних професій тощо), то тут місце їх суттєва диференціація. У цілому ж, дрібне підприємництво та інші форми неформальної зайнятості через певні особливості, не гарантують високих доходів. До таких особливостей належать тимчасовий характер діяльності (через ризик, залежність від кон'юнктури ринку чи сезону року), відсутність соціального захисту (не оплачуються перебування на лікарняному, період відпустки, не здійснює

¹ Під неформальною трудовою діяльністю розуміють діяльність працездатного населення в різних формах дрібного підприємництва. Особи, зайняті в неформальному секторі, як правило, не сплачують податків й працюють у незареєстрованих господарських структурах.

перерахування у позабюджетні фонди тощо) [12]. З огляду на особливості системи розселення Луганщини, яка посідає в Україні друге місце за кількістю селищ міського типу та третє місце за кількістю малих міст, у т. ч. депресивних, більшість зайнятого в неформальному секторі населення належить до групи з невеликими доходами (близькими до офіційно визначеної границі бідності).

Рис. 1. Динаміка зайнятості населення в Луганській області (2000–2006 рр.)

Аналізуючи причини низького рівня зайнятості населення, як однієї з визначальних причин формування й поширення бідності в Луганській області, слід звернути увагу знову ж таки на особливості промислової спеціалізації господарства. Для багатьох виробництв зі шкідливими для здоров'я умовами праці передбачений достроковий вихід робітників на пенсію. Так, за умов наявності підземного стажу в 10 років, шахтарі мають право на достроковий (у 50 років) вихід на пенсію, крім того, вони отримують деякі інші пільги. Саме це змушує багатьох працівників важкої промисловості триматися за своє робоче місце доти, поки не «напрацьовано» необхідний трудовий стаж. Можливості подальшого працевлаштування «пільговиків» залежать від ситуації на ринку праці. У невеликих робочих селищах та містах – вузькоспеціалізованих промислових центрах – працевлаштуватись досить проблематично. Таким чином, вивільнені «пільговики» у працездатному віці найчастіше поповнюють ту частину населення, для якого основним джерелом доходів стають соціальні виплати. Залишається актуальною невеликих промислових поселень проблема й жіночої зайнятості, хоча останнім часом, з розвитком сфери послуг, ситуація дещо покращилась.

Значно знижують доходи населення борги з виплати заробітної плати. Основна частка заборгованої заробітної плати в Україні станом на початок липня 2007 р. не виплачена підприємствами промисловості (54,2%), при цьому з кожних 100 не виплачених гривень 10 гривень заборгували своїм працівникам підприємства Луганської області [14]. Зрозуміло, що навіть за умов високої інфляції, запізнілі виплати ніким (ні державою, ні роботодавцем) не індексуються.

Як відомо, існує прямий зв'язок між розміром заробітної плати та розміром нарахованої пенсії. Луганська область має більш високий, порівняно з іншими регіонами, середній розмір призначених пенсіонерам місячних пенсій. За цим показ-

ником вона посідає третє місце в Україні після м. Києва та Донецької області. У 2006 р. середній розмір нарахованої пенсії складав 478,4 грн., розмір прожиткового мінімуму на одну особу, що втратила працездатність, на той же період – 366 грн. Неможливість існування на таку пенсію змушує багатьох людей післяпенсійного віку працювати. Так, за даними офіційної статистики в 2006 р. пенсіонери склали 18,5% найманих працівників у Луганській області. Реальна ж цифра є значно більшою.

Як відомо, характерною особливістю високоурбанізованої Луганської області (це стосується також Донеччини) є обмежені можливості населення харчуватись та отримувати дохід за рахунок власного підсобного господарства, яке в багатьох інших регіонах забезпечує важливу частку сукупних ресурсів домогосподарств, що добре ілюструє табл. 2. Крім того, з позицій адресних соціальних програм питома вага негрошових компонентів доходів визначає «включення» або «виключення» населення при організації соціальних програм для бідних, що робить дещо «заможнішими» мешканців будь-якої з аграрно-промислових областей і біднішими – мешканців Луганщини.

Таблиця 2

Частка доходів від особистого підсобного господарства у структурі сукупних ресурсів домогосподарств по деяких регіонах України (2006 р.)¹
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %)

Регіони	Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель
Івано-Франківська	2,3	10,9
Рівненська	6,5	11,7
Черкаська	6,8	7,6
Полтавська	5,9	9,9
Сумська	5,7	9,6
Миколаївська	5,4	5,2
Донецька	1,2	1,6
Луганська ²	2,7	3,6

¹ Складено на основі даних інтернет-ресурсу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

² Для 2005 р.

Таким чином, на основі проведеного дослідження вже у першому наближенні можна зробити такі **висновки**:

1. Економічним підґрунтям формування високого рівня бідності населення в Луганській області є відносно низька економічна активність населення, низький рівень зайнятості, поширення неформального сектору з низькими доходами працівників, наявність великої кількості господарських об'єктів з неконкурентоспроможними робочими місцями з незадовільними умовами та низькою продуктивністю праці, обмежені можливості населення поповнювати бюджет за рахунок підсобного господарства, борги із заробітної плати. Усе це яскраво характеризує Луганщину як старопромисловий регіон і, певною мірою, підтверджує тезу О. Вендиної про те, що індустріальна економіка була й залишається економікою «дешевої людини» [15].

2. Разом з тим, аналіз лише тільки економічної складової досліджуваної проблеми не дає переконливого пояснення ситуації, що склалася в регіоні. Це потребує подальшого дослідження соціального, демографічного, міграційного та інших аспектів формування високого рівня бідності населення в Луганській області.

Бібліографічні посилання

1. Про стратегію подолання бідності: Указ Президента України // Офіційний вісник України. – 2004. – № 41. – С. 32–42.
2. Черенько Л. М. Регіональні чинники бідності // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2007. – Вип. IV. – С. 162–166.
3. Богомолова Т. Ю. Бедность в современной России: масштабы и территориальная дифференциация / Т. Ю. Богомолова, В. С. Тапилина // ЭКО. – 2004. – № 11. – С. 41–56.
4. Лаптева Е. А. Географический анализ проблем бедности в крупнейших и малых городах России // Вестник Московского ун-та. – Серия. 5. География. – 2004. – №3. – С. 39–44.
5. Хомра О. У. Бідність в Україні: оцінки, наслідки, специфіка характеристик в монофункціональних містах // www.democracy.kiev.ua/publications/collections.php?conference=3&section=17&article=197
6. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М., 1983. – 290 с.
7. Колот А. Теоретичні і прикладні аспекти підвищення доходів працюючих, як передумови збереження та розвитку людського капіталу / А. Колот, С. Григорович // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 8. – С. 19–27.
8. Лібанова Е. Подолання бідності: погляд науковця // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 5. – С. 26–32.
9. Статистичний щорічник України за 2006 рік // Державний комітет статистики. – К., 2007. – 452 с.
10. Статистичний щорічник Луганської області за 2006 рік. – Луганськ, 2007. – Ч. I. – 405 с.
11. 100 термінів і понять соціально-трудова сфери. Енциклопедичний словник / Під заг. ред. С. В. Мельника. – Луганськ, 2005. – 220 с.
12. Делас У. Самозайнятість як джерело доходів населення // Економіст. – 2007. – № 3. – С. 22–24.
13. Соціальні індикатори рівня життя населення: Стат. збірник. – К., 2006. – 243 с.
14. www.Evropa.eu.int/comm/evrostat
15. Вендина О. Стратегии развития крупнейших городов России: поиск концептуальных решений // www.demoscope@demoscope.ru

Надійшла до редколегії 8.01.2008 р.

УДК: 339.722

В. В. Безуглий

Дніпропетровський національний університет

ОСНОВНІ ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ ЄВРОСОЮЗУ З ДЕЯКИМИ КРАЇНАМИ СНД (на прикладі Молдови і Білорусі)

Розглянуті основні перспективні напрями співпраці Євросоюзу з деякими країнами СНД (Молдовою і Білоруссю). Проаналізовано сучасний стан їхніх політичних та економічних стосунків з органами ЄС. Визначені основні проблеми цих країн щодо майбутньої участі в євроінтеграційних об'єднаннях.

Постановка проблеми. Велике розширення Європейського Союзу (ЄС) у 2004 і 2007 рр. визначило певні зміни політичного, географічного та економічного просторів. Це поставило перед самим ЄС непросто питання щодо подальшого розвитку